

ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΓΓΥΗΜΕΝΟ ΙΣΟΒΙΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

Χάρης Ναξάκης, Διδάκτορας Οικονομικών Επιστημών

Η διαχείριση του χρόνου εργασίας αποτελούσε και αποτελεί ένα κεντρικό ζήτημα στο βαθμό που απ' αυτή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και το μοντέλο κοινωνίας. Κατά τον Αριστοτέλη "ο ελεύθερος χρόνος δεν είναι το τέλος της δουλειάς, η δουλειά είναι το τέλος του ελεύθερου χρόνου"¹, για το Ναπολέοντα, "όσο πιο πολύ δουλεύουν οι λαοί τόσο λιγότερες ασχήμιες θα κάνουν"² και κατά τους Ταιηλор και Φορντ, η επιστημονική διεύθυνση της εργασίας έχει στόχο να "μειώσει το άσκοπο σουλατσάρισμα των εργατών"³. Ξέρουμε επίσης λέει ο Τόμσον⁴ ότι στους πρωτόγονους λαούς η μέτρηση του χρόνου συνδέεται με τις οικογενειακές διαδικασίες του κύκλου εργασίας ή με τα οικιακά καθήκοντα. Στη Μαδαγασκάρη μετράνε το χρόνο με "το βράσιμο του ρυζιού" - περίπου μια ώρα - στη Χιλή ο χρόνος που χρειάζεται για να βράσει ένα αυγό αντιστοιχεί σ' ένα "Πάτερ ημών", στους Νύερ ο χρόνος καθορίζεται από τον κύκλο των ποιμενικών εργασιών, το ρολοί κοπάδι. Η διαχείριση του χρόνου εργασίας αποτελεί, ιδιαίτερα σήμερα, ένα κεντρικό ζήτημα, γιατί διανύουμε μια ιστορική περίοδο που συντελείται μια βαθιά αναδιάρθρωση της κοινωνικοοικονομικής δομής, που με μοχλό τις νέες τεχνολογίες παράγονται μεγαλύτερες ποσότητες εμπορευμάτων με μικρότερες ποσότητες εργασίας και κεφαλαίου και σε λιγότερο χρόνο.

Η καινοτομία της παρούσας μακράς περιόδου ύφεσης και αναδιάρθρωσης είναι ότι η νέα στρατηγική φυγή του κεφαλαίου προς τα εμπρός του προσφέρει: συγκέντρωση στην ιδιοκτησία του της κρίσιμης μάζας γνώσης και πληροφορίας, ανάπτυξη νέων τεχνικών παραγωγής και μηχανισμών ελέγχου, μείωση της ποσότητας κεφαλαίου και εργασίας, που απαιτούνται για την παραγωγή μιας αυξημένης μάζας εμπορευμάτων, αριστοποίηση της οχθής παραγωγής και διάθεσης της παραγωγής (προσαρμοστικότητα στις διακυμάνσεις της ζήτησης), κλπ. Τα συγκριτικά όμως αυτά πλεονεκτήματα, χωρίς να συνηγορήσουμε το απροσδιόριστο της διαμαρτυρίας της ζωντανής εργασίας, συνυπάρχουν και με το σημαντικό μειονέκτημα του περιορισμού⁵ της ύπαρξης δυναμικών αγοραστών. Ενώ δηλαδή η αναδιάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας ανανεώνει με αυξητικούς ρυθμούς την παραγωγή της υπεραξίας, η ανάπτυξη προσκρούει στην αδυναμία ύπαρξης μιας δυναμικής ιδιωτικής κατανάλωσης. Πρόκειται για το πρόβλημα της πραγματοποίησης, της ανάγκης ύπαρξης ενεργού ζήτησης, της δυνατότητας δηλαδή των καταναλωτών να αγοράσουν τα προϊόντα που παράγονται.

Ποιός θα αγοράσει τα νέα προϊόντα που παράγονται όταν το εύρος της εκτόπισης της ζωντανής εργασίας οδηγεί στο να κατανέμονται λιγότεροι μισθοί;

Ο χρυσός αιώνας της πλήρους απασχόλησης, της εποχής ενός φυσιολογικού και ανεκτού ορίου ανεργίας, 4%-5%, αποτελεί πλέον παρελθόν και η βασική τάση σήμερα είναι η μόνιμη διόγκωση της ανεργίας, διόγκωση που λόγω του εύρους της δεν μπορεί απλά να

1. G. Tolti, Ελεύθερος χρόνος. Μνήμη 1982, σελ. 9

2. G. Tolti, οπ.π., σελ. 38

3. Μ. Κοριά, Ο εργάτης και το χρονόμετρο, Κομμούνια, 1985, σελ. 72-73

4. Ε.Π. Τόμσον, Χρόνος, εργασία και βιομηχανικός καπιταλισμός, Κατσάνος, 1983, σελ. 44

5. Α. Γκορζ, Οι δρόμοι του παραδείσου, Κομμούνια 1986, σελ. 51

χαρακτηρισθεί ως εφεδρικός στρατός ανεργίας.

Υπάρχει βέβαια το γνωστό μακροοικονομικό επιχείρημα⁶ ότι κάθε κύκλος τεχνολογικής αναδιάρθρωσης κλείνει, όπως και στο παρελθόν, με τη δημιουργία περισσότερων θέσεων εργασίας απ' αυτές που δημιουργήθηκαν στην πρώτη φάση του κύκλου. Στο μακροοικονομικό όμως επίπεδο η παρούσα αναδιάρθρωση, η εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην παραγωγή, αντί να δημιουργεί μια πρόσθετη θέση εργασίας καταργεί τουλάχιστον μια και οι λόγοι γι' αυτό είναι: 1) Οι τεχνολογίες της πληροφορίας δεν εκτοπίζουν μόνο την απλή και επαναληπτική εργασία αλλά και εργασίες που εμπεριέχουν σύνθετα επίπεδα γνώσης. 2) Η παραγωγή του εμπορεύματος πληροφορία, ενώ δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας, αυτές αδυνατούν να ισοσκελίσουν τις χαμένες θέσεις εργασίας, που δημιουργούνται από την εκτόπιση της χειρωνακτικής εργασίας, γιατί η παραγωγή του συγκεκριμένου εμπορεύματος έχει μια ιδιομορφία. Η κατανάλωση κάποιου ποσού πληροφορίας από κάποιον, δε συνεπάγεται ότι οι πληροφορίες αυτές χάνονται και πρέπει να ξαναπαραχθούν για να καταναλωθούν από κάποιους άλλους, όπως συμβαίνει με πολλά υλικά προϊόντα. 3) Οι υπηρεσίες, λόγω της χαμηλής παραγωγικότητάς τους, πολλαπλασιάζουν το ρυθμό εισαγωγής των νέων τεχνολογιών, αδυνατώντας έτσι να αποτελέσουν διέξοδο για μαζική δημιουργία θέσεων εργασίας. Η διαδικασία επεξεργασίας της πληροφορίας έχει και αυτή αυτοματοποιηθεί. 4) Οι νέες βιομηχανίες που δημιουργούνται στον τομέα παραγωγής μέσων παραγωγής (ρομπότ, Η/Υ κλπ), είναι οι πρώτες που αυτοματοποιούν την παραγωγή τους. 5) Οι ρυθμοί εισαγωγής της νέας τεχνολογίας συνεχώς επιταχύνονται, αναγκάζοντας πολλές επιχειρήσεις να επισπεύσουν τον τεχνολογικό εκσυγχρονισμό τους, για να μη βρεθούν σε μειονεκτική θέση και απωλέσουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που τους προσφέρει.

Η ανάπτυξη έτσι προσκρούει στην αδυναμία ύπαρξης μιας δυναμικής ιδιωτικής κατανάλωσης, που θα δρομολογήσει μια νέα καπιταλιστική επέκταση, δημιουργείται δηλαδή πρόβλημα όσο αφορά την πραγματοποίηση της υπεραξίας, στο βαθμό που η παραγωγική διαδικασία χρησιμοποιεί λιγότερη εργασία και κατανέμει λιγότερους μισθούς.

Η συγκρότηση λοιπόν ενός δυναμικού μοντέλου ανάπτυξης, εκτός από την αναδιάρθρωση των κοινωνικών συνθηκών παραγωγής της υπεραξίας και συγκρότησης των απαραίτητων μηχανισμών ελέγχου, προϋποθέτει και ένα νέο μοντέλο κατανάλωσης και διαχείρισης του χρόνου και τις ανάλογες οικονομικές, πολιτικές, θεσμικές επιλογές και κοινωνικές δυνάμεις που θα το προωθήσουν. Προς την κατεύθυνση αυτή είναι σε εξέλιξη δύο στρατηγικές, η νεοφιλελεύθερη και η σοσιαλδημοκρατική.

Η νεοφιλελεύθερη εκδοχή στην πρώτη της φάση, δεκαετία του '70 και αρχές της δεκαετίας του '80, χαρακτηρίζεται από ένα σκληρό μονεταρισμό, που έχει ως στόχο την ενίσχυση των επιχειρηματικών προσδοκιών μέσω της φιλελευθεροποίησης της αγοράς εργασίας, της μείωσης του κοινωνικού κόστους της εργασίας. Ετσι έχουμε την επέκταση των ευέλικτων μορφών στην απασχόληση, στους χρόνους εργασίας και πληρωμής και την αποδιάρθρωση όλου του θεσμικού-νομικού πλαισίου εξασφάλισης των κατώτερων τάξεων. Η επιθετική αυτή πολιτική οδηγεί σε μια διχοτόμηση της κοινωνίας, σε ένα μειωμένο πυρήνα μόνιμων εργαζομένων και σ' έναν αυξανόμενο αριθμό μερικώς απασχολούμενων, εποχιακών, "αναπληρωματικών", ανέργων, σε μια ευελιξία της εργατικής νομοθεσίας. Ταυτόχρονα οι εργοδοτικοί κύκλοι προσπαθώντας να απαλλαγούν από τον ανθρώπινο παράγοντα, που

επηρεάζει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου, προχώρησαν⁷ σε τεράστιες ακινητοποιήσεις "νεκρής εργασίας" σε hardware και software, σε υψηλούς ρυθμούς αυτοματοποίησης, ιδιαίτερα εκεί που στην προηγούμενη περίοδο είχαμε δυναμικές εργατικές συγκροτήσεις.

Σε μια δεύτερη όμως φάση, δεκαετία του '80 και '90, επιλέγεται μια ηπιότερη αυτοματοποίηση και πιο ευέλικτες μορφές οργάνωσης της εργασίας, στο βαθμό που η σκληρή αυτοματοποίηση και οι δύσκαμπτες μορφές οργάνωσης της εργασίας δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα, ενώ αρχίζει να αναγνωρίζεται το πρόβλημα της κατανάλωσης. Της έλλειψης δηλαδή ενεργού ζήτησης, ως αποτέλεσμα του ότι η παραγωγική διαδικασία χρησιμοποιεί λιγότερη εργασία και άρα κατανέμει λιγότερους μισθούς, αλλά και λόγω της μείωσης του κοινωνικού μισθού.

Για την αντιμετώπιση του προβλήματος της έλλειψης μιας δυναμικής ζήτησης, οι φιλελεύθεροι⁸ προσανατολίζονται προς την επέκταση των επιδομάτων ανεργίας και στην καθιέρωση ενός εγγυημένου εισοδήματος ανεξάρτητα από την κατοχή μιας θέσης εργασίας.

Στην Αγγλία⁹ η αναλογία των επιδομάτων ανεργίας στο εθνικό προϊόν διπλασιάστηκε μεταξύ 1980 και 1985, γεγονός που εξηγεί τη σχετική αύξηση των δημοσίων δαπανών τα τελευταία 15 χρόνια, αύξηση που κατά το 1/3 οφείλεται στα επιδόματα ανεργίας και όχι βέβαια στην αύξηση των δαπανών για υγεία, εκπαίδευση κλπ, που παραμένουν στάσιμες.

Όσο αφορά τώρα την καθιέρωση ενός κατώτατου εγγυημένου εισοδήματος, πρόκειται για ένα σύστημα το οποίο εγγυάται ένα μίνιμουμ εισόδημα με τη μορφή της αρνητικής φορολογίας στο εισόδημα. Πάνω δηλαδή από ένα όριο, π.χ. 5.000 δολ. εισόδημα το χρόνο, πληρώνετε φόρους, κάτω από αυτό το συμπληρώνει η εφορία δίνοντάς σας χρήματα, ενώ αν δεν έχετε καθόλου εισόδημα θα σας εγγυάται ένα μίνιμουμ (π.χ. 2.500 δολ.) καταναλωτικής ικανότητας. Πρόκειται για ένα σύστημα, που σε διάφορες εκδοχές του εφαρμόζεται¹⁰ σε Αγγλία, Ιαπωνία, Αμερική κλπ, και διατηρεί σε ανεκτά κοινωνικά επίπεδα το δυαδικό χαρακτήρα της κοινωνίας - το χωρισμό της κοινωνίας σε μόνιμα εργαζομένους με σταθερά εισοδήματα και σ' αυτούς που ανήκουν στο κοινωνικό περιθώριο (ανέργους, υποαπασχολούμενους, κλπ). Η νεοφιλελεύθερη διαχείριση τελικά έχει ως προτεραιότητα να εξασφαλίσει την ανταγωνιστικότητα του κεφαλαίου, κατευθύνοντας τις ωφέλειες από την αυξημένη παραγωγικότητα, που προσφέρει η διαδικασία αυτοματοποίησης και η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, προς τα κέρδη και δευτερευόντως προς την κατεύθυνση δημιουργίας μαζικής ιδιωτικής κατανάλωσης, τόνωσης της ενεργού ζήτησης.

Ταυτόχρονα όμως με τη νεοφιλελεύθερη εκδοχή αναπτύσσεται και η σοσιαλδημοκρατική ρύθμιση, η οποία αποτελεί μια προσαρμογή του κενσοιανισμού στην οικονομία της αγοράς. Η νεοκεϋνσιανή αυτή διαχείριση περιλαμβάνει:

α) Μικροοικονομικές ρυθμίσεις στο χώρο του εργοστασίου. Η οργάνωση της εργασίας λειτουργεί με το σύστημα των αυτόνομων ομάδων, στα πλαίσια των οποίων οι εργαζόμενοι κατέχουν ένα ευρύ φάσμα εργασιακών καθηκόντων, περιθωρίων πρωτοβουλίας και κινητικότητας στις θέσεις εργασίας, γεγονός που επιτρέπει αύξηση του βαθμού παραγωγικής χρησιμοποίησης του επενδυμένου κεφαλαίου. Πρόκειται όμως για μια κατάσταση που περιορίζεται σ' έναν πυρήνα μόνιμων εργαζομένων, στους οποίους αναγνωρίζεται η συνδικαλιστική αντιπροσώπευση στα ζητήματα ελέγχου του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, χωρίς να περιλαμβάνει την τεράστια μάζα των μερικά και εποχικά απασχολούμενων και των ανέργων.

7. A. Lipietz, Η διπλή κρίση, για έναν προσδιορισμό νέων σχέσεων θορά-νότου, Εξάντας, 1988, σελ 68

8. M. Friedman, The case for the negative income tax: a view from the right in issues of American public policy, Prentice Hall, 1968

9. Γ. Φωτόπουλος, Εφημ. Ελευθεροτυπία, 31/8/91

10. Ρ. Μάρει, Για το μεταφορντισμό. Κομμουνιστική Επιθεώρηση, τ.σ, 1990, σελ 54

β) Κατά δεύτερο λόγο επιδιώκεται μια μακροοικονομική ρύθμιση, μέσω της μείωσης των ωρών εργασίας, στις 35 ώρες για παράδειγμα, ώστε να κατανοηθεί η εργασία και το εισόδημα σε ευρύτερα μέρη του πληθυσμού, αλλά και μια διεύρυνση της "κοινωνικής" πολιτικής εγγύησης ενός μίνιμουμ εισοδήματος διαβίωσης, ανεξάρτητα από την κατοχή μιας θέσης εργασίας.

Η ρύθμιση όμως αυτή δε συνιστά επιστροφή σ' ένα κοινωνικό μοντέλο πλήρους απασχόλησης, γιατί αυτό θα σήμαινε όχι μια περιορισμένη μείωση των ωρών εργασίας αλλά μια ριζική μείωση της τάξης των 25 ωρών την εβδομάδα. Μια τέτοια όμως μείωση δεν αποτελεί απλά μια άλλη διαχείριση του χρόνου εργασίας αλλά ένα άλλο μοντέλο κοινωνίας και ουσσώρευσης.

γ) Στο επίπεδο τώρα των διεθνών σχέσεων οι ανεπτυγμένες χώρες, με μοχλό την κρατική παρέμβαση, δημιουργούν φραγμούς εισόδου στην εγχώρια αγορά σε ξένες επενδύσεις και προϊόντα, που σχετίζονται με τους κλάδους αιχμής, ενισχύουν την εγχώρια ανάπτυξη των κλάδων αυτών μέσω της κρατικής χρηματοδότησης της έρευνας και της αγοράς των νέων προϊόντων, χρησιμοποιώντας τις κρατικές προμήθειες και ταυτόχρονα δημιουργούν¹² ένα διεθνές νομικό και θεσμικό πλαίσιο για την προστασία της έρευνας, της γνώσης και της πληροφορίας. Ταυτόχρονα, επιδιώκεται η ρύθμιση των χρεών του τρίτου κόσμου, η ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών διεκδικήσεων με τη θέσπιση κοινωνικών μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος στις ανεπτυγμένες χώρες (με ταυτόχρονη όμως περιβαλλοντική υποβάθμιση του τρίτου κόσμου), η προοπτική θέσπισης σε επίπεδο ΕΟΚ ενιαίων κανόνων εργασίας και μισθών, διακρατικές συμφωνίες για συνεργασία στην παραγωγή έρευνας, κλπ.

Η σοσιαλδημοκρατική τελικά ρύθμιση επιδιώκει ένα μοντέλο αγοράς με κοινωνική προστασία, στηριζόμενη στην αποκατάσταση των κερδών και της παραγωγικότητας από την αναδιάρθρωση της παραγωγής (αυτοματοποίηση), στη νεοφιλελεύθερη διαχείριση της μείωσης του άμεσου και έμμεσου κόστους της εργασίας και στη μείωση μέσω της βιομηχανοποίησης των υπηρεσιών, της οικονομικής παρέμβασης του κράτους στην οικονομία και της ανάληψης από το κράτος του κόστους αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Οσο θέβαια ενδυναμώνεται η κοινωνική προστασία σε σχέση με την αγορά, αποκαθίσταται μεν η ζήτηση αλλά ταυτόχρονα μειώνεται η αποδοτικότητα του ιδιωτικού τομέα, λόγω επέκτασης των κοινωνικών παροχών και της ανόδου του κοινωνικού κόστους της εργασίας, οδηγώντας έτσι σε νέες επενδύσεις εξοικονόμησης εργασίας.

Πρόκειται τελικά για ένα φαύλο κύκλο, γιατί η εκτόπιση της ζωντανής εργασίας μέσω της τεχνολογικής αναδιάρθρωσης μειώνει μεν το κόστος εργασίας, αλλά ταυτόχρονα, καταργώντας τους δυνητικούς αγοραστές, πρέπει να τους δημιουργήσει ξανά μέσω της επέκτασης των κοινωνικών παροχών και της μείωσης του εργασιμου χρόνου, επιβαρύνοντας έτσι το κεφάλαιο με ένα αυξημένο κόστος.

Οι κυρίαρχες όμως τάξεις σήμερα προτιμούν τη νεοφιλελεύθερη ή τη σοσιαλδημοκρατική διαχείριση, από μια ριζική αλλαγή του μοντέλου διαχείρισης του χρόνου, γιατί:

α) Ένα κοινωνικό μοντέλο, που στηρίζεται στη ριζική μείωση των ωρών εργασίας και άρα σε μια επέκταση της μη μισθωτής δραστηριότητας (αυτομόρφωση, αναψυχή κλπ), από την άποψη της καπιταλιστικής αποδοτικότητας είναι λιγότερο ανταγωνιστικό από ένα μοντέλο που στηρίζεται στη μεγαλύτερη διάρκεια του χρόνου εργασίας.

β) Για το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, η μισθωτή απασχόληση και ο χρόνος εργασίας αποτελούν τα θεμέλια πάνω στα οποία θεμελιώνεται η λατρεία της παραγωγικότητας, η ηθική της αποδοτικότητας¹³ και της εργασίας, η αξιοπρέπεια και η κοινωνική αναγνώριση. Τί θα

12. Κ. Βαϊτσος, Ριζικές τεχνολογικές αλλαγές και η νέα τάξη στην παγκόσμια οικονομία, Διαλεκτική τ.3, 1990

13. Μ. Κοριά, ο.π. σελ. 71

γίνουν όλες αυτές οι ηθικές και κοινωνικές αρχές, θεμέλια του βιομηχανισμού, αν αφαιρεθεί η βάση συγκρότησής τους, ο αυξημένος δηλαδή χρόνος εργασίας κι' αν ο ορισμός της ζωής δεν απορρέει από τη διάρκεια του χρόνου εργασίας αλλά από το μη χρόνο εργασίας, τον ελεύθερο χρόνο;

Υπάρχει όμως ένας εναλλακτικός δρόμος και οι υλικές προϋποθέσεις γι' αυτόν, πέρα από την κοινωνία της αγοράς και των επιχειρηματικών προσδοκιών (φιλελευθερισμός) ή την αγορά με κοινωνική προστασία (σοσιαλδημοκρατία);

Η σημερινή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων επιτρέπει είτε την πραγματοποίηση μιας ρεαλιστικής ουτοπίας (εξισωτική κοινωνία) είτε τη διαιώνιση ενός κοινωνικού συστήματος κοινωνικής ανισότητας, ιεραρχίας, καταστροφής της φύσης και εμπορευματοποίησης κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας. Παρότι σήμερα οι στρατηγικές πρωτοβουλίες, η γνώση και τα νέα παραγωγικά μέσα βρίσκονται στα χέρια των κυρίαρχων τάξεων, μια εναλλακτική προοπτική είναι εφικτή, στο βαθμό που αρνούμαστε την οικουμενικότητα της οικονομίας της αγοράς, τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ως τον έσχατο τρόπο παραγωγής και θεωρούμε την ιστορική κίνηση ως το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης υποκειμένου-αντικειμένου, της ταξικής πάλης και των συσχετισμών δύναμης ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις κυριαρχούμενες τάξεις.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις προσφέρουν σήμερα τη δυνατότητα με μειωμένες ποσότητες εργασίας και κεφαλαίου και σε λιγότερο χρόνο να παράγονται τα ίδια και περισσότερα προϊόντα. Αν υποθέσουμε ότι η ποσότητα του παραγόμενου πλούτου (το ΑΕΠ) αυξάνει περίπου 2% το χρόνο και ότι η ετήσια αύξηση της παραγωγικότητας, της εργασίας είναι 4% το χρόνο τότε, μια κατανομή της ανόδου της παραγωγικότητας κατά το ένα τρίτο με τη μορφή συμπληρωματικής αγοραστικής δύναμης και κατά τα δύο τρίτα με τη μορφή συμπληρωματικού ελεύθερου χρόνου, θα οδηγούσε σε μια πτώση της διάρκειας της εργασίας σε 35 ώρες σε 4-5 χρόνια, στις 30 ώρες σε 10 χρόνια και σε 20 χρόνια η εβδομάδα των 20 ωρών θα ήταν μια πραγματικότητα. Μια μέση τελικά διάρκεια της αναγκαίας εργασίας στις 1000 ώρες το χρόνο θα είχε γίνει πραγματικότητα και μάλιστα θα ήταν ακόμη μικρότερη αν τα κέρδη από την άνοδο της παραγωγικότητας κατανέμονταν όλα με τη μορφή συμπληρωματικού ελεύθερου χρόνου. (Βέβαια το σωστό θα ήταν ένα μέρος από τα κέρδη να πηγαινέει σε επενδύσεις αντικατάστασης, ανανέωσης των μέσων παραγωγής). Όπως παρατηρεί ο Α. Γκορζ¹⁴ φυσική συνέπεια ενός τέτοιου μοντέλου διαχείρισης του χρόνου θα είναι ο καθορισμός της διάρκειας της εργασίας όχι στο επίπεδο της εβδομάδας, του μήνα ή του έτους, αλλά της ζωής.

Στο βαθμό που η αναγκαία εργασία μοιράζεται στο διαθέσιμο ενεργό πληθυσμό και στη βάση μιας ετήσιας διάρκειας 1000 ωρών, τότε ο αριθμός των ωρών εργασίας στη διάρκεια μιας ζωής θα είναι περίπου 20.000 ώρες από τις 40.000 ώρες που είναι σήμερα. Χίλιες ώρες όμως εργασίας το χρόνο αντιστοιχούν σε δέκα μέρες δουλειάς το μήνα ή σε δύο δεκαπενθήμερα, σε τρεις μήνες ή σε δέκα χρόνια δουλειάς με πλήρες ωράριο σ' ολόκληρη τη ζωή ή είκοσι χρόνια με μισό ωράριο ή τελικά σε σαράντα χρόνια με διαλείμματα, με την προϋπόθεση πάντα ότι ο μισθός πληρώνεται και για τις μη εργάσιμες ώρες. Το παραπάνω μοντέλο διαχείρισης του χρόνου σημαίνει ότι ο εργαζόμενος θα έχει τη δυνατότητα να σταματήσει ή να μειώσει τη μισθωτή του εργασία, χωρίς να σταματήσει να παίρνει το εισόδημά του και να χρησιμοποιήσει έτσι τον ελεύθερο χρόνο του για σπουδές, για έρευνα ή εκμάθηση ενός άλλου

επαγγέλματος, για να προσφέρει εθελοντική εργασία σε μια κοπερατίβα για να ταξιδέψει, για να βοηθήσει τους ηλικιωμένους γονείς του, ή για να μάθει μουσική κ.λπ.

Απέναντι λοιπόν στη νεοφιλελεύθερη και τη σοσιαλδημοκρατική διαχείριση, που οδηγούν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό την κοινωνία στο δυισμό (μόνιμα εργαζόμενοι - άνεργοι και μερικά απασχολούμενοι) αλλά και εγγυώνται ένα εισόδημα ως βοήθεια, η απάντηση είναι η μείωση της ποσότητας της εργασίας που η κοινωνία έχει ανάγκη, η αποδέσμευση της κοινωνικά αναγκαίας διάρκειας της εργασίας από το εισόδημα και όχι από την ίδια την εργασία. Γεγονός που σημαίνει άρνηση της εγγύησης ενός εισοδήματος ως βοήθεια ανεξάρτητα από την εργασία και άμεση σύνδεση του δικαιώματος στο εισόδημα με το δικαίωμα στη δουλειά μέσω μιας ριζικής μείωσης των ωρών εργασίας. Δεν πρόκειται έτσι για μια αποσύνδεση της σχέσης εργασίας και εισοδήματος αλλά αυτής ανάμεσα στη διάρκεια της εργασίας και στο εισόδημα.

Όταν δηλαδή η εργασία που απαιτείται για την παραγωγή του κοινωνικού πλούτου συνεχώς μειώνεται, για να αποτραπεί ο δυισμός της κοινωνίας και για να κατανομηθεί η εργασία σ' ολόκληρη την κοινωνία χωρίς μείωση του εισοδήματος, το εισόδημα πρέπει να σταματήσει να εξαρτάται από την ποσότητα εργασίας που προσφέρεται, από το χρόνο εργασίας και να συνδεθεί με την ποσότητα του πλούτου που η κοινωνία επιλέγει να παράγει.

Αν όμως οι άνθρωποι εργάζονται το μισό χρόνο απ' ό,τι εργάζονται σήμερα δεν θα πρέπει να κερδίζουν τα μισά χρήματα και αν όχι με τί θα τους πληρώσουμε για το χρόνο που δεν εργάζονται; Στο βαθμό δηλαδή που καταμεριστεί η εργασία στις 1000 ώρες το χρόνο για όλους τους πολίτες, θα πρέπει, για να διατηρηθεί η αγοραστική δύναμη και να μην πεθάνουν οι άνθρωποι μπροστά σε βουνά πλεονασμάτων από εμπορεύματα, όλοι οι εργαζόμενοι να κερδίζουν την ώρα δύο φορές απ' ό,τι σήμερα, γεγονός όμως που θα οδηγούσε σε μια κατακόρυφη άνοδο του κόστους εργασίας και σε μια αύξηση της τιμής των προϊόντων και των υπηρεσιών με μεγάλη ένταση εργασίας ή με μικρή παραγωγικότητα.

Η λύση στο πρόβλημα αυτό, της απώλειας δηλαδή του εισοδήματος που προέρχεται από τη ριζική μείωση των ωρών εργασίας, ή καλύτερα της διατήρησης του εισοδήματος ανεξάρτητα από τη μείωση των ωρών εργασίας, είναι η εγγύηση όπως είπαμε εισόδων στην κλίμακα της ζωής, η εξασφάλιση στον εργαζόμενο ενός εισοδήματος στη ζωή που δεν θα είναι ανάλογο των δεδουλευμένων ωρών, αλλά της ποσότητας του διαθέσιμου πλούτου. Το έσοδο, στο βαθμό που δεν μπορεί να αποτελείται μόνο από το άμεσο εισόδημα (μισθός), θα χρηματοδοτείται από ένα φόρο¹⁵ ή εισφορά πάνω στα προϊόντα και ο φόρος αυτός θα τροφοδοτεί τα κοινωνικά κονδύλια που θα εγγυώνται ένα μόνιμο έσοδο για όλους, ένα κοινωνικό εισόδημα.

Η μείωση λοιπόν του χρόνου που ο εργαζόμενος αφιερώνει στην κοινωνικά αναγκαία εργασία είναι σήμερα εφικτή, έτσι ώστε η μείωση του χρόνου για την παραγωγή του αναγκαίου να ανοίξει το δρόμο για μια κοινωνία που ο πλούτος της θα είναι ο ελεύθερος χρόνος. Εκεί η κοινωνία και το άτομο θα δραστηριοποιούνται προαιρετικά, αυτόνομα σε συνεταιριστική-κοινωνική βάση, θα αναπτύσσουν ελεύθερα την αυτομόρφωση και τις πολιτισμικές τους ανάγκες, θα δημιουργούν αξίες χρήσης, με εξασφαλισμένη την επιβίωση από την παραγωγή που συντελείται στο χώρο της αναγκαιότητας. Ο χώρος της ελευθερίας, ο ελεύθερος χρόνος δε θα παράγει για την ανάγκη της επιβίωσης αλλά για την ανάπτυξη σε ανώτερο επίπεδο της ίδιας της ζωής.

Γιατί βέβαια η μεγάλη διάρκεια του εργασιμου χρόνου αφαιρεί τη δυνατότητα από τις κυρίαρχουσες τάξεις να χρησιμοποιούν το λιγοστό ελεύθερο χρόνο για προσωπική

αυτομόρφωση, πνευματική καλλιέργεια και πρόσβαση στη γνώση. Όσο η διάρκεια της εργασίας απορροφά το μεγαλύτερο μέρος του διαθέσιμου χρόνου του ανθρώπου, της κίνησης και της ζωντανίας του, τόσο οι παραγωγοί του κοινωνικού πλούτου θα είναι αποκομμένοι από την πρόσβαση στην κοινωνική γνώση και ο άνθρωπος θα συνεχίζει να ορίζεται στη βάση της μισθωτής απασχόλησης, ως εργατική δύναμη. Αυτή καθ' αυτή όμως η αύξηση του ελεύθερου χρόνου εις βάρος του χρόνου εργασίας δεν είναι απελευθερωτική για τον άνθρωπο. Ο ελεύθερος χρόνος σήμερα έχει χάσει την υπόστασή του ως χρόνος δημιουργικής εθελοντικής εργασίας και αυτομόρφωσης και έχει γίνει προέκταση¹⁶ του χρόνου εργασίας. Το καπιταλιστικό σύστημα έχει απαλλοτριώσει τον εργαζόμενο από τη γνώση, έχει δημιουργήσει έξω από το χρόνο εργασίας ένα τεράστιο κενό -ταυτόσημο με την απραξία- έτσι ώστε ο άνθρωπος να θεωρεί την καταναγκαστική εργασία ως τη μόνη επιβεβαίωση της ύπαρξής του, ενώ ταυτόχρονα έχει εμπορευματοποιήσει τον ελεύθερο χρόνο. Η μείωση λοιπόν του εργάσιμου χρόνου αποδυναμώνει τον ορισμό της ζωής στη βάση της μισθωτής απασχόλησης, οδηγεί σε μια απελευθέρωση από την εργασία, αλλά χωρίς τη διεύρυνση των γνώσεων του εργαζομένου και την παραγωγή αξιών χρήσης στον ελεύθερο χρόνο οδηγεί σε μια χρήση του ελεύθερου χρόνου ως κατανάλωση εμπορευμάτων και απραξίας.

Η απελευθέρωση της εργασίας προϋποθέτει τη διευρυνμένη πρόσβαση των εργαζομένων στη γνώση, γιατί όσο η γνώση θρίσκεται στην κατοχή των κυρίαρχων τάξεων -σε μια ιστορική μάλιστα φάση που αποτελεί την κύρια παραγωγική και κοινωνική δύναμη (είτε ως παραγωγή και χρήση του εμπορεύματος γνώσης είτε ως πρώτη ύλη για τη συγκρότηση των μηχανισμών ελέγχου)- τόσο κάθε εγχείρημα αυτοδιαχείρισης θα είναι ανέφικτο.

Όλες οι προσπάθειες μέχρι σήμερα για την αυτοδιαχείριση και τον εργατικό έλεγχο της διαδικασίας παραγωγής εξαντλήθηκαν στην αλλαγή του καθεστώτος ιδιοκτησίας -από την ατομική ιδιοκτησία στην κρατική ή συνεταιριστική- για να αποδειχθεί ότι όσο η εργατική τάξη ήταν αποκομμένη από τις πηγές της γνώσης, είχε χαμηλή ειδίκευση και δυνατότητα λήψης αποφάσεων, τόσο η αλλαγή του καθεστώτος ιδιοκτησίας δε συνιστούσε κοινωνικοποίηση και συλλογικό έλεγχο στη διαδικασία παραγωγής. Η εργατική τάξη δεν μπορεί να αυτοδιαχειριστεί την παραγωγή του κοινωνικού πλούτου όσο δεν είναι κάτοχος της γνώσης που απαιτείται για την παραγωγή του.

16. Α. Γκορζ, ο.π.λ., σελ. 75. Αν βέβαια η μείωση του εργάσιμου χρόνου συνοδεύεται και από μια μείωση του εισοδήματος, τότε θα πρέπει να αφιερώνουμε μεγάλο μέρος του ελεύθερου χρόνου για να παράγουμε τα αναγκαία, αυτά που θα αγοράζαμε αν δε μεκωνόταν ο χρόνος εργασίας και ο μισθός, γεγονός που σημαίνει ότι ο ελεύθερος χρόνος θα μετατραπεί σε χρόνο παραγωγής του αναγκαίου, καταναγκαστικός χρόνος εργασίας. Γι' αυτό η μείωση του εργάσιμου χρόνου θα πρέπει να συνοδεύεται από ένα εισόδημα, που θα μου επιτρέπει να αγοράσω τα αναγκαία και στον ελεύθερο χρόνο να ασχολούμαι με την αυτομόρφωση, την παραγωγή για προσωπική ευχαρίστηση κλπ.